

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VI св. 7—10

БЕОГРАД 1955

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: О значају посматрања властитог језика за познавање језика уопште	197
2. М. Сћевацковић: Сложени глаголски облик или сложеница	209
3. Б. Милановић: О облику једног глагола у екавском изговору	225
4. Д-р Павле Ивић: О виду глаголског облика <i>будем</i>	239
5. Ђ. Живановић: О једном вокативу	246
6. Св. Предић: Ипак, <i>quite a pop move</i>	248
7. П. Ивић: О акценту презимена као <i>Илић, Панџелић</i> и сл.	251
8. Ђ. Живановић: Подваљак	255
9. Б. Терзић: Првак „Бољшег театра“	258
10. Драгиша Живковић: О повезивању наставе језика и књижевности у вишим разредима средње школе	261
11. М. С. Лалевић: Обрада субјекта	273
12. Језичке поуке	287

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Рјечница

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

БЕОГРАД 1955

Штампа Графичко предузеће „Академија“, Београд, Космајска ул. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига VI

Нова серија

Св. 7—10

О ЗНАЧАЈУ ПОСМАТРАЊА ВЛАСТИТОГ ЈЕЗИКА ЗА ПОЗНАВАЊЕ ЈЕЗИКА УОПШТЕ¹

У данашњој науци нашој занемарује се значај посматрања властитог језика као једног од врло важних елемената лингвистичке анализе уопште. Истина има научника који су тај значај и врло јако иетицали. Такав је познати романиста Хуго Шухарт (Schuchardt) од којег је остало и у другим правцима оштроумних запажања и тачних закључака. Тако он вели: „Свако мора да посматра цео језички свет са висине свога властитог језика; то је релативно највећа висина, јер је то увек језик, а језичко се осећање ту јавља у нај-одређенијем облику. Језичко је осећање драгоценије од познавања граматичких категорија. Прво се задобија у раном детињству, готово је урођено, а до другог се долази тек доцније, каткада је и несигурно, а опет каткада погрешно, ако га уопште и има“²). И поред овако значајних изјава једног од вођа лингвистике до пре извесног времена, ипак до данашњег дана значају властитог језика у лингвистичким испитивањима није давано достојно место.

Чим се говори о значају властитог језика и властитог језичког осећања за анализу језичких појава, јасно је да се налазимо на терену синхроничне лингвистике. О њој се много говорило у нашој науци, почевши од књиге Фердинанда де Сосира (Cours de linguistique générale 1916), до данас. На терену те лингвистике има више значајних праваца (фонолошки, структуралистички, логистички итд.), па ипак и ту није посвећена особита пажња језичком осећању појединаца,

¹ Из предавања одржаног на Славистичком састанку у Охриду 25. V. 1955. г.

² Hugo Schuchardt-Brevier, 1922, 239.

већ само онеме што претставља опште особине језичке (langue). Појмови појединачног језика одатле су или искључени (као код де Сосира и многих других) или се тим појавима даје готово искључив значај у језику као покретачима свега новог у његову развиту (Фослер и др.). Нас се то сада не тиче, него нешто сасвим друго. Нас се тиче, пре свега, природа властитог језика према општим језичким особинама извесне врсте, да бисмо видели шта нам може наш властити језик дати за познавање језика уопште и његова развита. По себи се разуме да се ја овде могу задржати на тек понеким појавама да би се видела принципска страна мојих разлагања. Таких појава сваки језик пружа небројено много, као што би сваки пажљивији посматрач језичких особина могао и сам утврдити.

Сваки је језик историска творевина. Зато када се језици са историске стране посматрају брзо се смањује разлика међу њима. Али је за нас много важније што се процеси у језику смењују: оно што је некада било могуће, а што је замењено новим стањем, може наново постати, само сада са других разлога, опет могућним. Да узмемо као доказ тога једну од обичних појава наше граматике. Наша је реченица увек временска. То нам најбоље показују финитни или лични облици глагола који су увек временски. Поред финитних облика и партиципи; једино још инфинитиви од овог отступају; али не сасвим. Мада су инфинитиви глаголске именице у којима се губио њихов временски карактер због природе самих именица, па су ти некадашњи именички облици наново привучени у глаголску систему, али не као лични облици и не као партиципи, већ као непотпуне допунске начинске реченице којима се обележавало само глаголско значење. Па и тако дефектни облици инфинитива деле донекле глаголску природу глаголским видом и, обично, глаголском рекцијом, остављајући да се оне временски обележе управним глаголом од којег зависе.

Обичне реченице данас нема без глагола; чак ако је прирок од именице или придева, он добија глаголску „спону“ која је, уствари, обележје времена и у номиналном предикату. „Време је променљиво“, „Кућа је лепа и угодна“, „Он је

безобзиран човек” и сл. — можемо претворити у реченице за прошлост или будућност мењајући спону у облике за прошлост или будућност. Отуда је дошло да ми, руководећи се својим језиком, дајући дефиницију глагола, сматрамо да је време његов саставни део. Истина је да глагол по значењу своме претставља увек процесе, било да значи радњу или стање, дакле, увек смењивање једног тренутка радње или стања другим; али ипак можемо замислити и те процесе као нешто стално, а не искидано, према тренутку говора, на садашњост, прошлост или будућност; али нарочитог облика за то немамо. Тај недостатак невременских обележавања дошао је отуда што је наша реченица временска јер су обележја времена и добивана од глагола који су са тим обележјем и морфолошки уопштени.

Иако је данашња реченица наша увек временска, ми образујемо и реченице у којима нема глагола и које су ипак сасвим потпуне. Тако реченицама као *Сто људи сто ћуди*, које слично гласе и у другим језицима (*Vingt têtes vingt avis*, *Omnia praesentia raga*, *Heute rot morgen tot* и сл.), — ништа не недостаје. Иако немају глаголе, оне имају своје пуно значење. Јасно је да такве реченице претстављају реакцију према временској реченици: када свака реченица има глаголом обележену садашњост, прошлост или будућност, онда је јасно да без глагола веза предиката са субјектом није ограничена ни на једно, ни на друго, ни треће; она је изван одређеног времена, она је безвременска или, боље, — стална, свевременска. Зато ја сматрам да овакве реченице не претстављају никакве остатке од прошлости, већ један процес који је стално могућ у свима језицима у којима је обична реченица искључиво временска.

Али се наши језици нису задржали само на овоме. Помоћни глаголи, мада обично значе временску спону, могу значити и само спону субјекта и предиката, без временског обележавања. То бива у оним случајевима када се и у безвременској реченици употреби спона по оном правилу да реченице без споне не може бити. Може се рећи *Данас си жив*, *сутра си мртав* и сл. у којима се, и поред тога што се у горњој реченици даје општа констатација која нема

одређеног времена, употребљава спона *си*. Одавде се види да у данашњем језику спона има временски или безвременски карактер (овде се говори о спони у садашњем времену) у зависности од смисла реченице: ако се у њој износи општа констатација, бзз временског учешћа, онда ту спона има само формалистичко обележје односа или везе субјекта са предикатом, дакле, исто онако као што се и у горњим реченицама тако временско значење обележава без споне. Одавде су разумљиве и све друге реченице — констатације: *Два су и два чешири*, *Мајмун је живошња*, *Добра нарав је злато*, *Сазнање је особина човека* итд. Данас су такве реченице врло обичне и цео је наш говор проткан њима.

Савремени језици пошли су и даље у том правцу. Чим одређивање временске везе потиче од самог унутрашњег смисла реченице, то и садашње време других глагола, а не само глаголске споне, може бити сведено на обележавање безвременског односа глаголског значења према субјекту, напр. *Сањи шече поред Београда*, *Смерношћ доликује младосћи* итд.¹

Из овога се може констатовати о нашој реченици следеће:

1. Да је она постала у једно време искључиво временском.
2. Да се у току времена јавила могућност стварања реченице без глагола, тј. без одређеног времена, али ипак са везом субјекта и предиката. То је безвременска или све-временске реченице.
3. Да је то повукло преношење временског обележавања у презенту на смисао реченице од којег је глагол добијао и губио своје временско значење.

Шта ово показује? Да је наша реченица оспособљена да и поред временског обележја глагола отстрани то обележје ако њен смисао то тражи и претвори глаголски облик само у везу субјекта са сталним обележавањем какве радње

¹ Од овога треба разликовати квалитативну употребу глагола која долази од замишљеног реализовања или нереализовања глаголског (исп. *Он пева* — он зна певати, што се у овом случају односи на садашњост, *он је певао* — исто то у вези са прошлосту и сл.).

или стања. Тако језик прибегава новим средствима за обележавање времена или његово уклањање: семантичко-синтаксичним. С друге стране, ако погледамо друге језике света, видећемо да се то обележава сасвим другим средствима, напр. у уралоалтајским језицима — употребљавањем у једним реченицама глагола, а у другим неупотребљавањем; то исто имамо у ескимским алеутским језицима и многим другим. Па не само то. И ергативна реченица, поред номинативне и реченица са другим падежима субјекта (датовом и др.) има примене у нашим језицима. Само што је конструкција једно, а значење друго у различним случајевима (исп. *боли ме глава*, *сиди ме је*, *не ради ми се* итд., што значи „ја осећам бол главе“, „ја осећам стид“, „ја немам расположења за рад“); дакле, психолошки субјекат изражен је акузативом или дативом, што ни најмање не смета да се реченица тачно разуме. То неслагање граматичког и стварних субјеката креће реченицу даље да се у језику то неслагање на извесан начин уклони, али и само слагање поменутих двају момената може у језику остати. Све то иде у велику област нових средстава за обележавање старих односа. Исп. употребу у данашњем нашем језику најразличитијих модалних реченица место ранијих модалних облика, напр. „Желим да дођем“ и „Дођи“ и сл. Прва претставља по значењу оптативни смисао, док је друга стари оптативни облик употребљен у императивном смислу. Ми данас имамо само ништавне остатке од старих модалних облика, док за модалне реченице употребљавамо какав управни глагол модалног смисла (могу, хоћу, мислим, претпостављам, сумњам и сл.) и обично допунску реченицу без икаквог модалног обележја. Место управног глагола који даје модални смисао реченици (потенцијални, волитивни, просто конјунктивни итд.) можемо употребити и какав прилог или свезицу: Можда је дошао“, „Вероватно је учинио“, „Премда је обећао“ итд. Зар нас то не упућује на то како су постали модални облици који се из оваквих конструкција могу наново развити?

Исто је тако поучан пример значења падежних наставака у савременом српскохрватском језику. Шта они данас значе? Када би се хтело одговорити на то једним начином

за све падеже (наравно, зависне) и за све њихове случајеве, то не би могло бити могућно. Да извршимо нешто анализе. Данас синтагме са генитивом значе: припадање ономе што је у генитиву, партитивност онога што стоји у генитиву, одвајање од онога што стоји у генитиву, а сем тога има и прилошких израза у генитиву, као што је временски генитив, или придевских по значењу, као што је квалитативни генитив, за материју од које је што итд. Данас је јасно да су ова значења махом већ пренесена на односе по значењу речи у синтагми напр. у аблативног, квалитативног генитива и др.: *долази из куће, човек добра понашања* и сл. У првом је случају аблативно значење обележено речима синтагме и нарочито предлогом „из“, у другом примеру — приписивањем именици извесне врсте особине итд. Као што се види главно се значење ових различних генитива обележава различним односом и слагањем речи по значењима тих речи. Или то значење може бити пренесено на односе у реченици. Кад се рече *Првог маја пала је обилна киша* — јасно је *Првога маја* привучено од предиката *пала је* иако је првобитно генитив *првог маја* ишао уз *киша*: *Киша првога маја пала је обилно* или сл. Овде је, дакле, прилошки карактер (*првог маја*) створен односима у реченици и сл. Кад имамо за три падежа у множини исте наставке у српскохрватском језику (-*има*, -*ама*, „градовима“, „селима“, „женама“ и сл.) а разликујемо врло јасно датив од инструментала и локатива по значењу, — несумњиво је да је то разликовање прешло на друге речи у синтагми (исп. *Дао сам људима новаца, Говорио сам са људима* и *Говорио сам о људима*), тј. да сами наставци (-*има*, -*ама* и сл.) немају више унутрашњег диференцијалног значења (тј. између датива, инструментала и локатива), већ само сва та три значења одвајају од осталих. За то се може навести још много примера. Па шта то значи? То јасно показује да је унутрашње диференцијално значење пренето на синтагме, тј. на односе и значења њихових саставних делова. То показује да су своју стару функцију падежни наставци овде изгубили и да је ту тежиште падежа данас у синтагмама, а они су постали оквири за она значења која су се развила из ранијих односа. С друге стране, то речито по-

казује да стара падежна значења живе, само су сада са наставака пренесена на синтагме, а наставци при томе имају свој развитак без икакве везе са тим значењима. Да је то тако, има безброј примера. Напр. предлози *над*, *под*, *пред*, *за*, *међу* и сл. данас стоје са инструменталом, а значе место (*Над кућом су лешели голуби, Под орахом су седели сћарци и причали* и сл.). Откуда то? Предлози типа *под*, *над* итд. значили су некад за колико је што ниже или више од чега или сл., дакле *над брдом* — „за брдо више“ (исп. *виши главом*), али су у исто време значили и место које је од чега за толико *више*, *ниже*, *испред*, *иза* и сл. На значење места ти су се предлози у току времена и свели, али су и даље остали са падежом инструментала иако је у језику постајао и локатив са својим наставком. А сам локатив? Он се задовољио локативним значењем предлога (*на*, *у*, *о* и сл.) образујући само општи локативни оквир за њих; међутим када се у језику у синтагмама других падежа стварало локативно значење (исп. сем наведених примера инструментала за локативно значење и значење генитива уз *ниже*, *више*, *близу* и сл.: *Он сћанује ниже брега, Више облака види се авион* итд.), ти падежи нису добијали локативне наставке, већ су остајали са наставцима који су били у синтагмама са раније другим значењем. Шта то за нас значи? Значи да је данас са падежних наставака раније значење прешло на синтагме и у њима остало када су се та значења изменила у њима. Данас су наставци постали у многим случајевима оквирни формалистички знаци синтагме, па се у језицима због тога и тако лако мењају (исп. у српскохрватском језику једначење у множини датива, инструментала и локатива и слична једначења у једнини) пошто нарочито значење за њих није више везано. Зато је и немогућно дати данас према наставцима увек једну дефиницију за сваки зависни падеж.

Па ипак је данас поуздано да су некадашњи наставци који су се утопили у облике падежне флексије морали имати извесно диференцијално значење које је у првобитним простим односима помагало да се разликују различни зависни падежи. Дакле је и ту првобитни однос потпуно измењен. Хтети и данас само на основу разлике у падежним настав-

цима и односа међу њима објаснити њихов каснији развитак, без учешћа синтагме, не може дати поуздане резултате. Дакле, и код падежа смо констатовали разлику у њихову значају у току времена. Та разлика упућује нас да разумемо зашто су се тако лако синкретизмом и другим процесима губили падежни наставци већ од најранијих времена развитка индоевропских језика а није се нигде изгубило њихово значење пошто је прешло на синтагму (исп. у лат. 4 зависна падежа, у грчком 3, у германском 3 итд.).

Наравно, мора се претпоставити да су првобитни наставци били засебни знаци (речи, речце или што сл.) који су се у флексивним језицима слили са речима на које су се односили; али доцније, када су се језици развили, њихова су се значења губила у новим значењима која су сада била причвршћена за однос и значење засебних речи у синтагми; а стари падежни облици имали су оквирну функцију често за врло различна падежна значења.

После овога није тешко разумети како је могуће да у многим језицима и нема нарочитог формалног разликовања падежа, а, с друге стране, када су и зашто су поникли нарочити начини да се диференцијално значењско обележје падежа развије. Међутим у свима поменутим језицима синтаксичко-семантички разликујемо добро све поменуте падеже. Центар разликовања падежа пренесен је на стварне односе међу деловима синтагме. Овде се у развитку језика дошло тамо откуда се пошло: падежна значења која су се јављала као резултат значењских односа у реченици и која су добијала потребу обележавања само у случајевима када су се односи међу деловима синтагме могли разумети на различне начине, па су та обележја пренесена и на друге случајеве образујући целу систему. Када се после тог општег нивелисања диференцијално значење пренело на синтагматске делове, изгубио се некадашњи смисао старих наставака и они су постајали општи оквири за синтагме подвргавајући се законима семиолошким (тј. онима које открива дисциплина о знацима најразличније врсте).

Шта би из тога следовало за наше практичке циљеве? Сасвим је природно да се и у нашим језицима који су сачу-

вали још доста старих падежних обележја, падежи морају посматрати, на првом месту, на основу семантичко-синтаксичких односа, а тек после тога обличких који имају, углавном, оквирно значење одвајање целе групе нових синтагматских падежних значења од осталих.

Или да узмемо други случај. Наше предлоге. Предлози се узимају као главне диференцијалне речи за одређивање различних варијаната једног општег зависног падежа или за обележје самог општег значења некога падежа. Један од крупних претставника савремене лингвистике извео је да би теориски могло бити 216 падежа јер би толико предлошких значења теориски могло бити. Он полази од кавкаских језика у којима се предлози додају именичкој основи (они тако од „пред-лога“ постају „после-лози“, као што их напр. руски лингвисти и називају кад говоре о тим језицима), а у којима може бити и нешто преко 50 таквих „падежних“ односа. Уствари, ту је по среди неспоразум извесне врсте.

Узмимо неколико наших предлога са генитивом, напр. *из, од, са* (с). Сви су они аблативног значења, тј. значе увек одвајање; али они не значе само то. Они уносе и извесну модификацију у то одвајање: *од* — одвајање, почевши од неког места, предмета и сл.; *из* — одвајање полазећи из унутрашњости нечега, *са* (исп. *Па повиче са града девојка*) — одвајање полазећи од вишег места. Одавде се види да ова три предлога у нашем језику значе: а) чисто падежно значење, у овом случају аблатива (*од*) и б) модификовано аблативно значење у извесном правцу (јесте одвајање, али увек друкчије: *из, са*). Из овог излази да предлози имају увек опште значење једног зависног падежа, а, сем тога, у већини случајева и једно специфично којим се опште значење модификује: предлог *из* значи одвајање, али полазећи из унутрашњости нечега (ја узимам само најглавнија значења). Ја сам ово закључио на основу поменути три примера. Али ако узмемо и све друге предлоге са аблативним значењем, видећемо да имамо то исто: *без* (аблат. са искључивањем, изузимањем), *ван*, (*изван* — исто то), *кроме* (окром — слично значење), *осим* (искључивање), *разма*. Ако узмемо друге аблативне предлоге, видећемо да они имају компаративно значење, а њиме се

увек одваја нешто што је више или уопште друкчије по месту или квалитету од нечег другог (исп. *после, пре, преко, сред, близу, више, до, иза, ниже* и сл.). И сви остали предлози имају или значење правца (*к, према, прошив, проћу*) или циља (са акузативом *за. мимо, уз*), правца и циља са акузативом (*кроз, међу, на, над, низ, о, по, под, пред, проз, с, у*), заједнице (*с*), места са локативом (*на, о, при, у* и сл.; са инструменталом: *међу, над, под, пред, за*) — што све заједно претставља опште зависне падеже, а сем тога, у границама тих општих падежа, често и оно специфично значење којим се опште падежно значење на извештан начин модификује. На основу овога, како је значење аблатива у нашем језику — генитивно, правца — дативно, циља и правца — акузативно, заједнице — социјативно, места — локативно, могло би се и помислити да су некадашњи предлози који су претходили данашњим и који су, вероватно, и друкчије гласили и били до извесне мере у основици некадашњих падежа. Али и сами предлози нашег језика показују да их је било доста који јасно показују да је основно значење њихово било *шицања* или *односа*, а да је замо значење тих предлога зависило од стварног значења оних речи које су и дале те падежне односе. Да је њихово основно значење *тицања*, показује генитив који се уз њих употребљавао *врх, дно, дуж, крај, полаг, поред, пуш, чело, уочи, надомак, наизмак, мешто* и сл. Истина је да многи од ових предлога значе место (*врх, дно, дуж, крај, чело* итд.), али сам генитив показује да су се у синтагми са именицом које су се *тицали*, а затим значењским односом на који се у њиховој детерминативној служби целокупно њихово значење могло свести (исп. *крај, дно, мешто* и сл.), — они су добијали различна значења, а првобитни генитив се у њима одржао (исп. *Он је сео на мешто Петра* — кад је почело да значи „заменујући Петра“ или „заменивши Петра“, свело се и само на „место Петра“, пошто је реч „место“ било носилац значења „заменујући“, „заменивши“ у односу према именици).

Како се при проучавању падежа мора водити рачуна и о падежним значењима без предлога као што је значење *шицања, посесивно, предметско* и сл. која се не могу свести

на предлошка значења, то је јасно да се развитак падежа не може свести искључиво на употребу предлога.

Из овог излагања јасно се види да се и само на основу нашег језика могу учинити овакви закључци о односу предлога и падежа, тј. предлога и именице:

1) да се предлози слажу са извесним падежима на основу свога општег значења које они често и модификују у извесном правцу не мењајући њиховог општег значења (исп. однос *од* и *из*, *на* и *у* и сл.);

2) да предлози у синтагмама мењају своје значење. али остају и даље у вези са старим падежом именице (исп. *више куће*, *над брдом* — са локат. значењем, а са именицом у генит. или инструм.);

3) да је читав низ нових предлога у српскохрват. језику посталих од именица (*место*, *крај*, *врх*, *пored*, *уш*, *чело*, *уочи*, *надомак* и сл. које су се свеле на однос који се садржавао у њиховом значењу и помоћу ког су односа почеле ближе одређивати онај падеж који је првобитно од њих зависно (*Он је дошао на место брата* даје: *Он је дошао место брата*, тј. „заменејући брата“).

Ово треће и само по себи показује троје:

а) упућује на пут којим су могли постајати многи предлози;

б) показује и то да су значења предлога могла бити врло разноврсна, не само локална (*место* = „заменејући“, *уочи* = „дан раније“, дијалекатско *пошом тога* = „после тога“ и сл.), као што то уосталом и други језици показују;

в) да су односи на које су се такви предлози сводили у вези са значењем именице — у апстрактном или каквом другом правцу (*врх* = „више“, *чело* = „више“, *уш* = „у правцу“, *дно* = „ниже“, *дуж* = „поред“, *уочи* = „непосредно“, увече пред“ напр. сутрашњим даном итд.). Мислим да није потребно нарочито тумачити да именице *чело*, *врх* и сл. употребљене у синтагми, на основу својих значења „највиши део на лицу“ или сл., „највиши део дрвета“ — могу дати уопштавањем односа по висини значење „више“ или сл. По себи се разуме да су неки од ових предлога у крајњој анализи и глаголског или придевског порекла, напр. *полаг* (пољгъ), *дуж*, *надомак*,

наизмак и сл. Али, наравно, и они су овде прошли кроз именичко-прилошке процесе, исп. именицу *дуж: дужи* од *придева дуг* и сл. Напоследку, и цела синтагма *пошом* у значењу „после“, као и многи други прилози, постала је предлог у покрајинским говорима. Одавде се види да предлози лако постају од именица и других речи када у синтагми те речи једним од општих својих значења пређу на ближе одређивање оне именице која је првобитно од њих зависила (*врх куће* даје: *више куће, место Петра* — замењујући Петра итд.).

Њихово значење може бити места, а може бити и каквог другог односа.

Наш језик својим новим предлозима, посталим од именица које су се свеле на обележавање односа који истичу из примене њихових значења у вези са другим речима, показује како су могли постати стари предлози чију етимологију не знамо или којих везу са пуним речима не можемо више реконструисати. Тако је исто и у другим случајевима. Чини се као да су речи измениле своју природу, а уствари оне су само продужиле и свој живот и свој развитак, будући само у новијим случајевима прозачније него у старим. Па и оно што смо напред говорили о реченици или о падежима, уствари је враћање ономе што је могућно према природи речи употребљених у вези, а што је већ било у извесном правцу остварено у језику раније.

А. Белић